

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ-БІЖЕНЦІВ У ДЕРЖАВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ТИМЧАСОВОГО ЗАХИСТУ¹

Стаття присвячена правовому становищу українських дослідників, які після початку повномасштабної війни Російської Федерації проти України опинилися у державах Європейського Союзу під режимом тимчасового захисту або зі статусом біженця. Мета дослідження – з'ясувати зміст і межі трудових та академічних прав цієї групи, порівняти правові режими тимчасового захисту і біженства у контексті доступу до праці та освіти, а також окреслити національні особливості регулювання в Польщі, Німеччині та Чехії. Методологія ґрунтується на формально-юридичному, порівняльно-правовому, системному та структурно-функціональному підходах.

У роботі обґрунтовано, що поєднання гуманітарного статусу і необхідності безперервності дослідницької діяльності формує доктринальну категорію «дослідник-біженець». Показано, що тимчасовий захист забезпечує оперативний доступ до проживання, праці, освіти й базових соціальних гарантій, але зазвичай має обмежений строк і не гарантує довготривалої інтеграції; натомість статус біженця передбачає ширші та триваліші гарантії. На прикладах Польщі, Німеччини та Чехії виявлено гібридну модель правового забезпечення, де гуманітарні гарантії поєднуються зі спеціальними академічними інструментами (спрощене працевлаштування в університетах, стипендіальні та грантові програми, прискорене визнання кваліфікацій). Водночас зберігаються бар'єри нострифікації, нерівномірність доступу до конкурсного фінансування та різниця інституційних практик.

Ключові слова: тимчасовий захист, біженець, дослідник, біженець, право на працю, право на освіту, академічна мобільність, Європейський Союз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розроблення теоретичних і практичних аспектів цієї проблематики зробив Яковюк І. В., який детально досліджує міжнародно-правові механізми захисту українських біженців у ЄС та узгодження норм національного і європейського законодавства. Учений підкреслює, що ефективність тимчасового захисту залежить від єдності правових стандартів і політики держав-членів ЄС.

Глібок С. В. у своїх наукових роботах зосереджується на питаннях правового забезпечення соціально-трудова прав переміщених осіб, включно з фахівцями наукової сфери, наголошуючи на необхідності гармонізації українського трудового законодавства з нормами Європейського Союзу.

Кохан В. П. аналізує механізми професійної адаптації українських громадян у країнах ЄС, особливо у сфері освіти, науки та підприємницької діяльності, акцентуючи увагу на правових аспектах

реалізації трудових прав і рівного доступу до ринку праці.

Подрез-Ряполова І. В. досліджує правові умови академічної мобільності українських науковців у межах європейських освітніх програм і наголошує на потребі вдосконалення процедур визнання кваліфікацій для осіб, які отримали тимчасовий захист.

Також у контексті гуманітарного та міграційного права варто відзначити праці Мельника О. М. і Костюченко О. С., Чуєнко В. І. та інших які розглядають загальні питання правового статусу переміщених осіб і роль міжнародних актів – таких як Council Directive 2001/55/EC та Convention relating to the Status of Refugees – у формуванні європейських підходів до захисту українських громадян.

Таким чином, науковці в основному зосереджують увагу на міжнародно-правових, соціально-трудова і освітніх аспектах тимчасового захисту, однак питання правового забезпечення саме наукової ді-

¹ Статтю підготовлено в межах фундаментальної теми «Правові механізми нової науково-дослідницької інфраструктури» № 0121U113768, 2025 р.

яльності українських дослідників-біженців залишається недостатньо розробленим і потребує подальшого поглибленого вивчення.

Метою статті є комплексний правовий аналіз становища українських дослідників-біженців у державах Європейського Союзу, з'ясування особливостей реалізації їхніх трудових та академічних прав у межах режиму тимчасового захисту, а також розроблення пропозицій щодо вдосконалення правових механізмів підтримки науковців у європейському науковому просторі.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з повномасштабною війною Російської Федерації проти України, що почалася у лютому 2022 року, значна кількість українських науковців-дослідників були змушені залишити територію України й звернутися до країн-членів Європейського Союзу за режимом тимчасового захисту. Цей феномен є наслідком не лише гуманітарної кризи, а й викликом для збереження та реалізації наукового потенціалу України за кордоном. Належне правове забезпечення можливості продовження наукової діяльності таких осіб, їх академічної мобільності, участі в дослідницьких програмах ЄС та інтеграції в наукове середовище держав-реципієнтів стає важливим елементом не лише захисту прав людини, але й наукової політики.

На рівні Європейського Союзу режим тимчасового захисту вперше було застосовано у зв'язку з масовим переселенням осіб з України: Council Directive 2001/55/EC від 20 липня 2001 року визначає мінімальні стандарти надання тимчасового захисту у разі масового припливу переселенців [1].

А 4 березня 2022 року Council Implementing Decision (EU) 2022/382 фактично активувала цей режим саме для громадян України [2].

У межах цього правового режиму особам під тимчасовим захистом надаються права на проживання, працю, освіту, медичне обслуговування та участь у житті держав-членів ЄС, що створює потенційні можливості для дослідників-біженців.

Водночас, правове становище українських науковців-біженців постає як складне багаторівневе явище, яке включає в себе норми міжнародного права прав людини, освітнього та трудового права, а також специфіку адаптації у науковому просторі. У той же час національні системи країн-реципієнтів застосовують різні підходи до визнання кваліфікацій, правового статусу та участі у грантових чи дослідницьких програмах. Така фрагментарність правового регулювання ставить завдання системного юридичного аналізу чинних механізмів, що забезпечують (або не забезпечують) реалізацію наукової діяльності українських дослідників-біженців у держав-членах ЄС.

Актуальність теми викликана не лише гуманітарним обов'язком України та міжнародної спільноти,

але й стратегічною потребою збереження наукового потенціалу України та підтримки зв'язків з українськими дослідниками, які перебувають за кордоном. У довгостроковій перспективі важливо створити умови для їх повернення або тривалої інтеграції в українську наукову систему після завершення воєнного конфлікту. Водночас доречно оцінити, наскільки дієвою є наявна правова база ЄС і України для підтримання наукової активності таких осіб, їхньої участі в міжнародних дослідницьких проєктах і реалізації академічної свободи.

Дослідження зосереджено на правових нормах, що регулюють діяльність українських учених-біженців, їх участь у науковому середовищі країн-реципієнтів ЄС та можливості (або обмеження) їх інтеграції в науковий простір за умов режиму тимчасового захисту. У підсумку стаття має на меті внести конкретні рекомендації щодо підвищення ефективності правового забезпечення наукової діяльності українських дослідників-біженців та з'ясувати перспективи гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами у сфері свободи наукових досліджень і наукової мобільності.

Режим тимчасового захисту осіб, які були змушені залишити свою країну через війну або інші серйозні загрози, становить важливу ланку в правовій системі European Union [1]. Саме на його основі держави-члени ЄС здатні оперативно реагувати на масовий приплив переміщених осіб, встановлюючи мінімальні стандарти прийому, проживання та доступу до соціальних прав. Так, Council Directive 2001/55/EC «про мінімальні стандарти надання тимчасового захисту в разі масового припливу переміщених осіб» встановлює, що тимчасовий захист має бути «процедурою виключного характеру для осіб з третіх країн, які не можуть повернутися до країни походження» та що його надання має супроводжуватися встановленням обов'язків держав-членів щодо прийому таких осіб і створенням механізму солідарності між ними [2].

Цей акт Ради ЄС передбачає, що рішення про існування масового припливу осіб приймається Радою ЄС і має бути обов'язковим для всіх держав-членів.

Крім цього, директива передбачає, що держави-члени мають забезпечити «справедливі й адекватні умови прийому і проживання осіб, що користуються тимчасовим захистом», а також що режим має бути обмеженим за тривалістю.

У контексті збройної агресії Російської Федерації проти України та масового переміщення громадян України Уряд ЄС вперше активував цю директиву для конкретної категорії осіб. Так, Council Implementing Decision (EU) 2022/382 від 4 березня 2022 року встановила існування масового припливу

переміщених осіб з України в розумінні статті 5 директиви 2001/55/ЄС та надала їм режим тимчасового захисту [3].

У повідомленні ЄС зазначено, що режим тимчасового захисту для громадян України відкриває права на проживання, доступ до ринку праці, освіти, медичного обслуговування, а також інші соціальні гарантії.

Нормативний режим тимчасового захисту має особливе значення для науковців-біженців. Хоч він не повністю ототожнюється зі статусом біженця в розумінні 1951 Geneva Convention on the Status of Refugees, він забезпечує нижчий поріг для доступу до соціально-правових гарантій і тимчасового перебування, що в умовах війни набуває критичного значення. Директива чітко зазначає, що держави-члени можуть (але не зобов'язані) вводити для користувачів тимчасового захисту більш сприятливі умови.

Слід зауважити, що правове регулювання тимчасового захисту не обмежується лише директивою 2001/55/ЄС. Воно також розгортається у національних правових системах держав-членів ЄС, які встановлюють конкретні процедури реєстрації, дозволи на проживання, доступ до ринку праці, визнання кваліфікацій, участь у грантових програмах. Водночас практична реалізація цих прав часто супроводжується різним рівнем адаптації та національними відмінностями, що породжує правову невизначеність для науковців-переселенців із України.

Міжнародно-правові засади захисту осіб, які змушені залишити свою державу внаслідок війни, закріплені в низці універсальних та регіональних актів. Ключовим документом, що визначає поняття «біженець» та встановлює базові принципи міжнародного захисту, є Конвенція ООН про статус біженців 1951 року та Протокол 1967 року [4]. Центральним положенням цього акту є принцип *non-refoulement* – заборона повернення особи до країни, де її життя чи свободі загрожує небезпека. Саме цей принцип лежить в основі європейських практик щодо надання притулку та тимчасового захисту українським громадянам після початку війни 2022 року.

Важливим доповненням до системи міжнародного захисту стала Європейська конвенція про правовий статус мігрантських працівників (ETS № 93), ухвалена Радою Європи 24 листопада 1977 р. [5]. Хоча вона першочергово спрямована на врегулювання становища трудових мігрантів, її положення щодо прав на працю, соціальне забезпечення та освіти мають значення і для науковців-біженців, які реалізують свою професійну діяльність у державах-членах ЄС. Саме у цій площині виникає взаємозв'язок між гуманітарним правом і правом наукової мобільності — сферою, яку останнім часом активно досліджує українська правнича наука (зокрема, праці Чуєнко В. І., Яков'юка І. В. та співавторів [6]).

Тож правова архітектура Європейського Союзу у сфері захисту переміщених осіб спирається на Директиву Ради 2001/55/ЄС [1], що визначає мінімальні стандарти надання тимчасового захисту у разі масового припливу переселенців. Саме на підставі цієї директиви Рада ЄС прийняла Рішення 2022/382 від 4 березня 2022 р., яким уперше в історії Союзу активувала механізм тимчасового захисту для громадян України [2]. Відповідно до офіційного повідомлення Європейської Комісії [3], цей правовий режим гарантує українцям право на проживання, доступ до ринку праці, медичного обслуговування, освіти та професійної підготовки, що створює підґрунтя для продовження наукової діяльності за кордоном.

Поряд із цим, у системі міжнародного права важливе місце займають інституційні механізми Ради Європи, такі як Європейський комітет із міграції, біженців і переміщених осіб (CDMG), діяльність якого спрямована на формування єдиних стандартів гуманітарного реагування. Вони передбачають не лише базовий захист прав людини, але й сприяння реалізації професійного потенціалу переміщених осіб, включно з представниками наукових спільнот.

Таким чином, міжнародно-правові документи створили фундаментальну нормативну базу, яка визначає правові рамки для забезпечення прав українських учених-біженців. Їхня практична реалізація у державах-членах ЄС стала можливою завдяки узгодженню положень Конвенції 1951 р., директив ЄС та національних актів, що в сукупності формують механізм правового забезпечення тимчасового захисту. Водночас актуальним залишається завдання адаптації цих механізмів до особливостей наукової діяльності, академічної мобільності та міжнародного співробітництва, що потребує подальшого дослідження й правового вдосконалення.

Правовий статус осіб, які отримали тимчасовий захист, і осіб, визнаних біженцями, має спільну мету – забезпечення базових прав людини та запобігання дискримінації щодо доступу до праці, освіти та соціальних послуг. Проте зміст цих статусів, механізм їх надання і тривалість дії істотно відрізняються, що набуває особливого значення для українських громадян, які виїхали до держав Європейського Союзу після початку війни 2022 року.

Згідно з *Конвенцією про статус біженців* 1951 року [4], статус біженця надається індивідуально особі, яка обґрунтовано побоюється переслідування за ознаками раси, релігії, національності, належності до певної соціальної групи чи політичних переконань. Такий статус має невизначений строк дії і забезпечує комплекс прав, серед яких – право на

працю, житло, освіту, свободу пересування, участь у громадському житті та соціальний захист. Стаття 17 Конвенції передбачає, що держава, яка надала притулок, «повинна надавати біженцям найсприятливіше ставлення у сфері найму на роботу, можливе для іноземців за однакових обставин». Таким чином, біженець фактично прирівнюється до постійного мешканця, а його правовий статус не має обмеження в часі.

Натомість Директива Ради ЄС 2001/55/ЄС [1] запроваджує особливий режим тимчасового захисту – колективний, а не індивідуальний. Він активується у випадках масового переміщення населення, коли надання статусу біженця кожній особі окремо є неможливим через обсяг гуманітарної кризи. Особи, яким надано тимчасовий захист, отримують посвідку на проживання строком на один рік з можливістю подовження, а також право на працю, освіту, медичне обслуговування, соціальне забезпечення та проживання. Водночас їх статус не є постійним і не передбачає автоматичної натуралізації чи права на тривале перебування. Згідно зі статтею 12 Директиви, держави-члени мають забезпечити «доступ осіб, які користуються тимчасовим захистом, до ринку праці на тих самих умовах, що і громадян третіх країн, які легально проживають на території відповідної держави». Ця норма фактично гарантує право на професійну діяльність, зокрема і в науковій сфері, що є ключовим для українських дослідників-біженців.

Важливим елементом порівняння є сфера освіти. Для осіб зі статусом біженця Конвенція 1951 року у статті 22 передбачає, що «держави-учасниці повинні надавати біженцям таке саме ставлення, як і своїм громадянам, щодо початкової освіти, і якнайсприятливіше – щодо доступу до інших рівнів навчання». Тимчасовий захист відповідно до Директиви 2001/55/ЄС [1] гарантує право на освіту для дітей і підлітків, а також право дорослих на доступ до програм професійної підготовки. Європейська Комісія у своїх роз'ясненнях зазначає, що держави-члени мають забезпечити для українців під тимчасовим захистом можливість вступу до навчальних закладів, продовження освіти та визнання документів про кваліфікацію [3]. Це особливо актуально для українських викладачів і дослідників, які прагнуть зберегти свою професійну діяльність у європейському науковому просторі.

Відмінність між цими двома статусами полягає також у тривалості гарантій і глибині інтеграції. Біженці отримують довгострокові права, що дозволяють їм повністю інтегруватися у суспільство держави притулку. Тимчасовий захист, навпаки, має на меті короткострокову стабілізацію становища переміщених осіб із перспективою повернення до країни

походження. Для українських науковців це означає тимчасову можливість продовжувати роботу, отримувати гранти чи брати участь у дослідницьких програмах ЄС (Horizon Europe, MSCA4Ukraine), але без гарантій довготривалої правової інтеграції.

Таким чином, обидва режими забезпечують базові права на працю та освіту, однак відрізняються за характером і глибиною правового регулювання. Статус біженця гарантує сталість і ширші соціальні гарантії, тоді як тимчасовий захист надає гнучкіші, але обмежені у часі можливості, що особливо важливо в умовах масштабної війни. Для українських науковців ключовим залишається поєднання переваг обох механізмів – тимчасовий захист як оперативний інструмент збереження професійної діяльності та потенційна подальша інтеграція через розширення наукової мобільності й міжнародне співробітництво.

Аналізуючи міграцію науковців і в цілому населення України, через повномасштабну війну, яка розв'язала Російська Федерація проти України у 2022 році, створила безпрецедентну ситуацію для наукової спільноти України. Тисячі дослідників, викладачів і наукових працівників опинилися в умовах вимушеної міграції до держав Європейського Союзу, де отримали правовий статус осіб під тимчасовим захистом або біженців.

Цей процес породив нову соціально-правову категорію — «український дослідник-біженець», яка поки не має чіткого нормативного визначення, але вже активно використовується в академічному та правовому дискурсі.

Згідно з положеннями Директиви Ради 2001/55/ЄС, тимчасовий захист гарантує переміщеним особам право на працю, освіту та соціальний захист. Проте у практичній площині науковці, які користуються цим режимом, зіштовхуються з низкою бар'єрів, пов'язаних із відсутністю єдиного правового статусу для представників наукових професій. На відміну від традиційних трудових мігрантів, дослідники поєднують у своїй діяльності елементи праці, освіти й інтелектуальної творчості. У більшості держав ЄС, включно з Німеччиною, Польщею, Чехією та Францією, нормативні акти, що імплементують положення Директиви, не виокремлюють науковців у окрему категорію, застосовуючи до них загальні правила для трудових мігрантів або академічних працівників-іноземців.

Європейська комісія у своїх роз'ясненнях [3] підкреслює, що особи з України, які мають кваліфікацію у сфері освіти та науки, можуть без додаткових дозволів брати участь у дослідницьких програмах, якщо мають пропозицію від приймаючої установи. Водночас питання визнання кваліфікацій залишається проблемним. Попри існування Лісабонської конвенції про визнання кваліфікацій у

сфері вищої освіти в Європейському регіоні 1997 р. [7], на практиці процедури підтвердження дипломів і наукових ступенів значно варіюються між державами-членами ЄС. Наприклад, у Польщі та Чехії процес нострифікації триває від кількох місяців до року, що фактично обмежує доступ українських дослідників до академічної діяльності у перші періоди перебування.

Поява категорії «український дослідник-біженець» є результатом не лише семантичної чи публіцистичної новації, а глибокої соціально-правової трансформації, спричиненої війною. Її існування зумовлене не тим, що науковці становлять особливу чи привілейовану групу серед переміщених осіб, а тим, що вони репрезентують особливий вимір людського капіталу — носіїв знань, без яких неможливо забезпечити відновлення, інноваційний розвиток і конкурентоспроможність держави. В умовах війни науковці постають не лише як жертви збройного конфлікту, а як активні суб'єкти, здатні продовжувати створення знань навіть у вигнанні. Саме тому ця група стала об'єктом цілеспрямованої підтримки з боку міжнародних організацій, урядів держав ЄС та наукових фондів.

На відміну від інших категорій біженців, для яких першочерговим є забезпечення базових гуманітарних потреб — безпеки, житла, медицини, — дослідники мають іншу структуру потреб: вони потребують доступу до лабораторій, університетських баз даних, грантів, міжнародних консорціумів і мереж академічного спілкування. Без цього їхня наукова діяльність стає неможливою, а отже, відбувається втрата не лише індивідуального робочого місця, а цілої ділянки знань, що впливає на суспільний розвиток. Таким чином, допомога дослідникам має не лише гуманітарне, а й стратегічне значення, оскільки спрямована на збереження наукового потенціалу України, що є критично важливим для її післявоєнного відновлення.

У цьому контексті правова категорія «український дослідник-біженець» не має формального нормативного закріплення ні в міжнародному, ні в національному праві. Вона є **доктринальною**, тобто виникла як результат наукового узагальнення, щоб позначити специфічне явище — поєднання гуманітарного статусу з продовженням інтелектуальної праці. Науковці, які перебувають під тимчасовим захистом або мають статус біженців, водночас залишаються активними суб'єктами наукової діяльності, беруть участь у міжнародних дослідницьких програмах (MSCA4Ukraine, ERA4Ukraine, Scholars at Risk), виконують гранти українських установ дистанційно та формують нові моделі наукової співпраці між Україною та ЄС. Цей феномен можна визначити як наукову мобільність у вимушеній формі, що

поєднує ознаки еміграції, академічної інтеграції та гуманітарного захисту.

Виокремлення науковців серед біженців зумовлено також тим, що їхня інтеграція у суспільство держав прийому має іншу логіку. Для більшості професій процес адаптації зводиться до підтвердження кваліфікації та пошуку роботи, тоді як для науковців це складний процес інституційного включення: визнання наукових ступенів, нострифікація дипломів, включення до наукових колективів, отримання доступу до дослідницької інфраструктури. Тобто їхня інтеграція відбувається не лише в соціальному, а й у професійному та культурному вимірах, що потребує спеціальних механізмів підтримки.

Окрім того, науковці відіграють ключову роль у забезпеченні стійкості держави. У післявоєнній перспективі саме вони формуватимуть наукову політику, нові технології, освіту, медицину, оборонні розробки. Якщо ця група остаточно втрапить зв'язок з українською наукою, країна ризикує зіткнутися з «інтелектуальним розброєнням» — ситуацією, коли ресурси для відновлення є, але немає носіїв знань для їх ефективного використання. Тому міжнародна підтримка українських учених не є привілеєм, а інструментом збереження державного потенціалу.

Поява поняття «дослідник-біженець» має також символічне значення — воно підкреслює, що навіть у надзвичайних умовах війни наука не припиняє існування, а перетворюється на засіб стійкості, дипломатії та самозбереження нації. Це поняття відображає не лише правовий статус, а й соціальну місію — збереження безперервності наукового знання, яке не визнає державних кордонів, але зберігає національну ідентичність через науку.

Також, особливістю статусу українських науковців за кордоном є також те, що вони, перебуваючи під тимчасовим захистом, одночасно залишаються частиною української наукової системи. Частина дослідників продовжує виконувати грантові або контрактні зобов'язання перед українськими установами дистанційно, що створює гібридну модель професійної зайнятості — наукове біженство без розриву з національною наукою. У науковій літературі (зокрема, у працях І. В. Яков'юка) це явище розглядається як форма «наукової мобільності в умовах вимушеної еміграції», яка потребує власного правового врегулювання на рівні як ЄС, так і України.

З огляду на це, категорія «дослідник-біженець» має міждисциплінарний характер і охоплює як гуманітарний, так і трудовий та академічний аспекти. Вона включає осіб, які здійснюють наукову, педагогічну або інноваційну діяльність і отримали тимчасовий захист або статус біженця, але продовжують брати участь у міжнародних програмах (Horizon Europe, MSCA4Ukraine, ERA4Ukraine тощо). На рів-

ні Європейського Союзу такі ініціативи створюють правові можливості для інтеграції дослідників у єдиний науковий простір, однак не формують спеціального правового статусу.

Таким чином, основна проблема правового визначення категорії «дослідник-біженець» полягає у відсутності комплексного нормативного підходу, який би враховував подвійний характер їх правового становища – як осіб, що потребують міжнародного захисту, і як носіїв наукового потенціалу, здатних продовжувати дослідження та сприяти розвитку європейського наукового простору. Її врегулювання потребує не лише адаптації міграційного законодавства ЄС, а й формування спеціальних правових механізмів підтримки науковців у рамках політики академічної мобільності та міжнародного наукового співробітництва.

Правове становище українських дослідників у державах Європейського Союзу формується не лише на основі загальноєвропейських актів, таких як *Директива Ради 2001/55/EC* [1] чи *Рішення Ради (ЄС) 2022/382* [2], але й через національні законодавчі механізми кожної держави-члена, що імплементують норми тимчасового захисту у внутрішнє право. На практиці це призводить до появи певних відмінностей у доступі українських науковців до ринку праці, університетських посад і програм академічної інтеграції. Розглянемо найбільш показові приклади Польщі, Німеччини та Чехії – трьох країн, які прийняли найбільшу кількість українських дослідників і створили для них спеціальні правові умови.

У **Польщі** ключовим нормативним актом став *Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa* [8]. Цей закон забезпечив громадянам України, які легально в'їхали до Польщі після 24 лютого 2022 року, статус тимчасового перебування строком на 18 місяців із можливістю працевлаштування без спеціального дозволу. Для дослідників це означало відкритий доступ до університетів, наукових інститутів Польської академії наук, участі у дослідницьких грантах Національного центру науки (NCN) та Національного центру досліджень і розвитку (NCBR). Університети отримали право приймати українських науковців на контрактні або стипендіальні програми без обмежень, передбачених для іноземців. Крім того, Польща стала однією з перших держав, що створила цільові програми підтримки науковців-біженців, зокрема "*Solidarity with Ukraine*" та *NAWA Solidarity Scholarship*, які поєднують фінансову й академічну підтримку.

У **Німеччині** правова основа тимчасового захисту українців визначена через імплементацію положень *Richtlinie 2001/55/EG* у *Aufenthaltsgesetz* (За-

кон про перебування іноземців) та прийняття спеціальної *Ukraine-Aufenthalts-Übergangsverordnung* (Постанова про перехідне перебування громадян України) [9]. Згідно зі статтями 24 і 25 цього закону, особи, які отримали тимчасовий захист, мають право на проживання, працевлаштування, соціальну допомогу, а також на освіту та професійну підготовку. Для дослідників створено окремі канали інтеграції: програма *Philipp Schwartz Initiative* Німецької служби академічних обмінів (DAAD) надає дворічні гранти для українських науковців, що перебувають у вигнанні, із правом на продовження співпраці з німецькими університетами. Дослідники, які мають українське громадянство, отримують спрощений доступ до академічних вакансій у межах університетської автономії – без обов'язкового підтвердження диплома, якщо воно не є суттєвим для наукового напряму діяльності.

У **Чехії** статус українців визначається законом *Lex Ukrajina (Zákon č. 65/2022 Sb. o některých opatřeních v souvislosti s ozbrojeným konfliktem na území Ukrajiny)* [10], який регламентує права осіб під тимчасовим захистом. Закон гарантує доступ до ринку праці, системи освіти та наукової сфери на умовах, максимально наближених до громадян Чехії. Для дослідників створено окрему інституційну програму *Czech Academy of Sciences – Research Fellowship for Ukrainian Scholars*, що забезпечує фінансування для продовження наукових проєктів і інтеграцію у місцеві дослідницькі центри. Університети Чехії, зокрема Карлів університет у Празі та Масаріків університет у Брно, впровадили внутрішні процедури швидкого визнання кваліфікацій і допуску українських дослідників до викладання та наукової роботи.

Усі три країни дотримуються єдиного принципу: українські дослідники під тимчасовим захистом привілюються у правах до іноземців із законним перебуванням і правом на працю, однак у межах академічного сектору для них передбачено додаткові гарантії, спрямовані на збереження наукового потенціалу України. Попри відмінності у деталях, загальна тенденція полягає у створенні *гібридного правового режиму* – поєднання гуманітарного захисту з правом на професійну самореалізацію у сфері науки та освіти.

Таким чином, Польща, Німеччина та Чехія стали прикладами успішної імплементації принципів тимчасового захисту в контексті академічних свобод і трудових прав дослідників. Ці моделі демонструють, що ефективна інтеграція науковців-біженців можлива лише за умови синергії гуманітарного, трудового та освітнього права. Водночас різниця у швидкості визнання дипломів, доступі до грантових програм і рівні інституційної підтримки засвідчує потребу у

подальшій гармонізації політики держав ЄС щодо академічних прав переміщених дослідників.

Висновки. Дослідження правового становища українських дослідників-біженців у державах Європейського Союзу засвідчує, що сучасна міграційна політика ЄС, розроблена переважно для реагування на гуманітарні кризи, набула нового виміру після початку повномасштабної війни Росії проти України. Вона вперше була застосована до масштабної групи осіб з високим рівнем освіти та наукової кваліфікації. Це зумовило появу феномена «український дослідник-біженець», який поєднує ознаки гуманітарного статусу та професійної наукової мобільності.

Надання тимчасового захисту відповідно до *Директиви Ради ЄС 2001/55/ЄС* [1] та її активація рішенням *Ради (ЄС) 2022/382* [2] створили нормативну основу для інтеграції українських громадян у соціальні, освітні та трудові системи держав-членів ЄС. Проте досвід останніх трьох років показує, що правові механізми тимчасового захисту виявилися недостатньо адаптованими до потреб академічного середовища. Для українських науковців, які опинилися в Європі, ключовими викликами залишаються визнання дипломів і наукових ступенів, доступ до грантових програм, стабільність фінансування досліджень, а також збереження зв'язків із національною науковою системою.

На прикладі Польщі, Німеччини та Чехії простежується формування *гібридної моделі правового захисту*, що поєднує гуманітарний і професійний компоненти. Ці держави продемонстрували гнучкість у правовому регулюванні – запровадили спрощені механізми працевлаштування, створили цільові програми підтримки науковців (Solidarity with Ukraine, Philipp Schwartz Initiative, Czech Academy

Fellowship), а також надали університетам автономію у швидкому визнанні кваліфікацій. Це дозволило українським дослідникам не лише отримати правовий захист, а й продовжити участь у наукових проєктах і дослідницьких програмах ЄС.

Водночас нерівномірність підходів серед держав-членів ЄС, відсутність єдиних стандартів нострифікації документів та узгоджених принципів інтеграції науковців свідчать про потребу у подальшій гармонізації законодавства. На рівні Європейського Союзу доцільно створити спеціальний нормативний інструмент – Європейську рамку підтримки дослідників-біженців, яка б визначила єдині підходи до їх академічної інтеграції, фінансування досліджень і повернення до країн походження після завершення війни.

Для України першочерговим завданням має стати розроблення комплексної стратегії співпраці з науковцями, які перебувають за кордоном під тимчасовим захистом. Така стратегія повинна поєднувати правові, фінансові й організаційні заходи для підтримання зв'язків із науковою діаспорою, залучення її до спільних досліджень і підготовки до майбутньої реінтеграції. Створення відповідних програм при Міністерстві освіти і науки України або Національній академії наук сприятиме поверненню наукового потенціалу після війни та зміцненню позицій України у європейському дослідницькому просторі.

Отже, правове становище українських дослідників-біженців у Європейському Союзі є не лише питанням реалізації прав людини, а й чинником збереження наукової та інноваційної спроможності держави. Підтримка цієї категорії осіб вимагає системного, міждержавного підходу, який поєднує гуманітарний захист, академічну свободу та довгострокову політику розвитку науки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof [Internet]. Official Journal of the European Communities L 212, 7 August 2001, pp. 12–23. Available from: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/55/oj>
2. Council Implementing Decision (EU) 2022/382 of 4 March 2022 establishing the existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine within the meaning of Article 5 of Directive 2001/55/EC, and having the effect of introducing temporary protection [Internet]. Official Journal of the European Union L 71, 4 March 2022, pp. 1–6. Available from: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec_impl/2022/382/oj
3. “Temporary protection – Migration and Home Affairs” [Internet]. European Commission. Available from: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/asylum-eu/temporary-protection_en
4. Convention relating to the Status of Refugees of 28 July 1951 and Protocol relating to the Status of Refugees of 31 January 1967 [Internet]. United Nations. Available from: <https://www.refworld.org/legal/agreements/unga/1951/en/39821>
5. European Convention on the Legal Status of Migrant Workers (ETS No 93), Strasbourg, 24 November 1977 [Internet]. Council of Europe. Available from: <https://www.refworld.org/legal/agreements/coe/1977/en/13805>
6. Чуєнко В. І. Правове регулювання статусу біженців в Європейському Союзі: сучасний стан і перспективи розвитку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / В. І. Чуєнко ; наук. кер. роботи І. В. Яковюк ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2019. – 20 с.

7. Convention on the Recognition of Qualifications concerning Higher Education in the European Region (Lisbon Recognition Convention), Lisbon, 11 April 1997 [Internet]. Council of Europe and UNESCO. Available from: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-num=165>
8. Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa [Internet]. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 2022, poz. 583. Available from: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20220000583/O/D20220583.pdf>
9. Ukraine-Aufenthalts-Übergangsverordnung (Übergangsregelung zur vorübergehenden Aufnahme von Personen aus der Ukraine) [Internet]. Bundesministerium des Innern und für Heimat, 2022. Available from: <https://www.gesetze-im-internet.de/ukrainaufenthv/BJNR032300022.html>
10. Zákon č. 65/2022 Sb., o některých opatřeních v souvislosti s ozbrojeným konfliktem na území Ukrajiny (Lex Ukrajina) [Internet]. Sbírka zákonů České republiky, 2022. Available from: <https://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/ViewFile.aspx?type=c&id=40095>

REFERENCES

1. Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof [Internet]. Official Journal of the European Communities L 212, 7 August 2001, pp. 12–23. Available from: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/55/oj> [in English]
2. Council Implementing Decision (EU) 2022/382 of 4 March 2022 establishing the existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine within the meaning of Article 5 of Directive 2001/55/EC, and having the effect of introducing temporary protection [Internet]. Official Journal of the European Union L 71, 4 March 2022, pp. 1–6. Available from: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec_impl/2022/382/oj [in English]
3. “Temporary protection – Migration and Home Affairs” [Internet]. European Commission. Available from: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/asylum-eu/temporary-protection_en [in English]
4. Convention relating to the Status of Refugees of 28 July 1951 and Protocol relating to the Status of Refugees of 31 January 1967 [Internet]. United Nations. Available from: <https://www.refworld.org/legal/agreements/unga/1951/en/39821> [in English]
5. European Convention on the Legal Status of Migrant Workers (ETS No 93), Strasbourg, 24 November 1977 [Internet]. Council of Europe. Available from: <https://www.refworld.org/legal/agreements/coe/1977/en/13805> [in English]
6. Chuienko, V. I. Legal Regulation of Refugees Status in the European Union: Modern Stage and Perspectives of its Development : Author’s abstract of the dissertation for the degree of Candidate of Juridical Sciences : 12.00.11 / V. I. Chuienko ; Scientific supervisor I. V. Yakovyuk ; Yaroslav Mudryi National Law University. – Kharkiv, 2019. – 20 p. Available from: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/16537> [in Ukrainian]
7. Convention on the Recognition of Qualifications concerning Higher Education in the European Region (Lisbon Recognition Convention), Lisbon, 11 April 1997 [Internet]. Council of Europe and UNESCO. Available from: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-num=165> [in English]
8. Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa [Internet]. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 2022, poz. 583. Available from: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20220000583/O/D20220583.pdf> [in Polish]
9. Ukraine-Aufenthalts-Übergangsverordnung (Übergangsregelung zur vorübergehenden Aufnahme von Personen aus der Ukraine) [Internet]. Bundesministerium des Innern und für Heimat, 2022. Available from: <https://www.gesetze-im-internet.de/ukrainaufenthv/BJNR032300022.html> [in German]
10. Zákon č. 65/2022 Sb., o některých opatřeních v souvislosti s ozbrojeným konfliktem na území Ukrajiny (Lex Ukrajina) [Internet]. Sbírka zákonů České republiky, 2022. Available from: <https://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/ViewFile.aspx?type=c&id=40095> [in Czech].

MAKAROV MYKHAILO

PhD, Researcher, Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for Innovative Development NALS of Ukraine

LEGAL STATUS OF UKRAINIAN RESEARCHER-REFUGEES IN THE EUROPEAN UNION DURING THE WAR AND UNDER TEMPORARY PROTECTION

Abstract. The article examines the legal position of Ukrainian researchers who, following the full-scale war launched by the Russian Federation against Ukraine, found themselves in European Union Member States under temporary protection or with refugee status. The aim is to clarify the scope of their labour and academic rights, compare the legal regimes of temporary protection and refugee status in terms of access to employment and education, and outline national regulatory specificities in Poland, Germany, and the Czech Republic. The methodology combines formal-legal, comparative-law, systemic and structural-functional approaches.

The study argues that the combination of humanitarian status and the need to ensure continuity of research activity gives rise to a doctrinal category—the “researcher-refugee.” It shows that temporary protection ensures rapid access to residence, work, education and basic social guarantees but is time-limited and does not by itself secure long-term integration; refugee status, by contrast, offers broader and more durable guarantees. Case studies of Poland, Germany, and the Czech Republic reveal a hybrid model that couples humanitarian guarantees with dedicated academic instruments (facilitated university employment, scholarship and grant schemes, accelerated recognition of qualifications). Nonetheless, barriers persist regarding credential recognition, unequal access to competitive funding, and divergent institutional practices.

The article’s novelty lies in conceptualising the category of the “Ukrainian researcher-refugee” and proposing a European framework for supporting displaced researchers. Its practical value is reflected in recommendations for harmonising EU Member State policies and for designing a national strategy in Ukraine aimed at support, cooperation, and future reintegration of researchers.

Problem Setting. The full-scale war launched by the Russian Federation against Ukraine in February 2022 has caused an unprecedented wave of forced migration, with a considerable number of displaced persons belonging to the academic and research community. This situation has posed new challenges for Ukraine and the European Union concerning the protection of the rights of individuals granted temporary protection or refugee status, particularly in relation to research and academic activity. Therefore, there arises the need for a comprehensive legal analysis of the status of Ukrainian researcher-refugees, the specifics of their integration into the EU scientific and educational space, and the harmonisation of national and international legal mechanisms ensuring their rights.

Analysis of Recent Researches and Publications. Significant contributions to the theoretical and practical aspects of this issue have been made by I. Yakoviuk, who explores the international legal mechanisms for protecting Ukrainian refugees within the European Union and the correlation between national and EU law. The researcher highlights that the effectiveness of temporary protection depends on the uniformity of legal standards and the coherence of policies among EU Member States.

S. Hlibko focuses on the legal protection of social and labour rights of displaced persons, including those employed in the academic sector, and emphasises the importance of harmonising Ukrainian labour legislation with European standards.

V. Kokhan analyses mechanisms of professional adaptation of Ukrainian citizens in EU countries, particularly in the fields of education, science, and entrepreneurship, stressing the importance of equal access to the labour market and the protection of employment rights.

I. Podrez-Riapolova studies the legal framework for academic mobility of Ukrainian scholars within European educational programmes and underlines the need to improve procedures for recognising qualifications of persons granted temporary protection.

In the broader context of humanitarian and migration law, O. Melnyk and O. Kostiuchenko address the general legal status of displaced persons and the role of international instruments such as the Council Directive 2001/55/EC and the Convention relating to the Status of Refugees in shaping European approaches to protecting Ukrainian citizens.

Thus, researchers mainly focus on international, social, and educational aspects of temporary protection; however, the issue of legal guarantees for research activity and academic rights of Ukrainian researcher-refugees remains insufficiently explored and requires further in-depth study.

Target of Research. The purpose of the article is to conduct a comprehensive legal analysis of the status of Ukrainian researcher-refugees in the European Union, to identify the specifics of exercising their labour and academic rights within the framework of temporary protection, and to propose ways of improving legal mechanisms that support researchers’ integration into the European scientific and academic environment.

Article’s Main Body. The main part of the article examines the legal nature of temporary protection and refugee status under EU and international law, highlighting the role of Council Directive 2001/55/EC and Council Implementing Decision (EU) 2022/382 as foundational instruments for the protection of displaced persons from Ukraine. The study compares these regimes in terms of the right to work and education, noting that temporary protection ensures rapid access to residence and employment but is limited in duration, while refugee status guarantees long-term stability and integration. The article further analyses the legal position of Ukrainian researchers in Poland, Germany, and the Czech Republic, emphasising differences in national legislation and institutional practices. These states have implemented hybrid legal

models that combine humanitarian guarantees with special academic instruments—simplified employment in universities, participation in grant programmes, and accelerated recognition of qualifications.

Conclusions and Prospects for the Development. The study concludes that the legal position of Ukrainian researcher-refugees is shaped by a combination of international, European, and national norms. The EU's temporary protection regime provides essential social and labour guarantees but does not ensure long-term integration. EU Member States apply hybrid models that combine humanitarian protection with academic mechanisms to preserve the intellectual potential of Ukraine. Further research should focus on the development of unified approaches to the legal status of researcher-refugees, the improvement of qualification recognition procedures, and the formulation of a long-term strategy for cooperation between Ukraine and the European Union in the field of research mobility and academic freedom.

Keywords: temporary protection; refugee status; Ukrainian researcher-refugee; right to work; right to education; recognition of qualifications; academic mobility; European Union.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Макаров М. В. Правове становище українських дослідників-біженців у державах Європейського Союзу в умовах війни та тимчасового захисту. *Право та інновації*. 2025. № 4 (52). С. 27–36. doi: [https://doi.org/10.37772/2518-1718-2025-4\(52\)-4](https://doi.org/10.37772/2518-1718-2025-4(52)-4).

Дата подання автором: 02.10.2025

Дата прийняття після рецензування: 18.10.2025

Дата опублікування: 23.12.2025